

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ 1997–2016 РОКІВ

Критично проаналізовано правові позиції в практиці перших 20 років роботи Конституційного Суду України (далі – КСУ), яка стосується спроб цього органу надати бачення змісту та структури принципу верховенства права. Методологією статті є системний підхід, метод порівняння, формально-логічний метод. Виявлено, що доктрина характеризується нечіткістю, відсутністю єдиного підходу та критерію щодо визначення тих чи інших явищ у переліку складових верховенства права. У більшості з вказаних рішень КСУ йдеться про таку складову верховенства права, як справедливість та її форму у вигляді пропорційності. Найбільш детально описаним елементом верховенства права в рішеннях КСУ є вимога правової визначеності, включаючи принцип незворотності дії закону в часі та поваги до res judicata. Наступним за важливістю та кількістю згадок елементом верховенства права є право особи на справедливий суд, зокрема, вимога обов'язкової наявності судового контролю за обмеженням прав людини. У рішеннях КСУ присутній механістичний підхід, за якого до змісту верховенства права при нагоді регулярно додаються все нові елементи, без пояснення критерію такого додавання та без визначення місця і ролі нового елемента серед вже наявних. Якщо в рішеннях КСУ буде і далі превалювати "розмите", "всеохопне" та "гнучке" уявлення про верховенство права, то це призведе лише до того, що практичний сенс у ч. 1 ст. 8 Конституції поступово зникне, а сама ця категорія остаточно "розчиниться" і де факто стане зайвою.

Ключові слова: стаття 8 Конституції України, права людини, принцип права, справедливість, правова визначеність.

ВСТУП. *Актуальність теми.* Рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) не лише мають безпосереднє та негайне практичне значення для сторін у правовідносинах, а й мають ще набагато важливіший, так би мовити, "відкладений" результат. Йдеться про вплив мотивувальних частин рішень КСУ на правову доктрину та правову ідеологію. Адже верховенство права – це невід'ємна частина правової ідеології української держави [1].

У ст. 8 Конституції України [2] формулювання про принцип верховенства права існує з самого початку. Як відомо, приписи цього розділу Конституції є нормами найвищого рівня абстракції, тому вони потребують деталізації для того, щоб бути застосованими на практиці. Відповідно розкриття змісту цього принципу як цілісного правового конструкту та як конституційної норми-принципу покладається передусім на КСУ. Проте наразі відсутнє хоча б одне рішення КСУ, яке б напряду стосувалося розуміння ч. 1 ст. 8 Конституції. Разом з тим, КСУ, з огляду на необхідність розгляду справ, які у нього в провадженні, час від часу у своїх рішеннях торкається питання змісту принципу верховенства права та переліку його складових.

КСУ почав розробляти власну доктрину верховенства права ще з 1997 року, і продовжує робити це зараз. Проте, на наш погляд, дослідження відповідних рішень КСУ, ухвалених саме в перші 20 років існування цього органу, мають особливу наукову та практичну цінність з таких підстав. По-перше, з 2017 року на розуміння КСУ принципу верховенства права почав надмірно впливати зміст Доповіді про верховенство права, схваленої Венеційською Комісією (25–26 березня 2011 р.) [3]. Не важко помітити, що більшість рішень КСУ, ухвалених після 2016 р., у мотивувальних частинах яких є згадка про верховенство права, містять розлогі і компліментарні за характером цитування вказаної Доповіді. З невідомих причин КСУ вважає тези Доповіді певним апіорі домінуючим підходом. І це доволі дивно, урахувавши, що ця Доповідь не є ані повноцінною науковою працею, ані нормативним документом. Власне кажучи, навіть побічний аналіз Доповіді виявляє в ній чимало уразли-

вих моментів: від сумнівного варіанта інтерпретації розуміння верховенства права фундатором цього принципу А. Дайсі, до того, що в ній надається перелік складових верховенства права без згадки про критерій включення до цього переліку.

Безумовно, що зазначена Доповідь відіграла свого часу позитивну роль у подоланні поширеного в західній доктрині формалістичного підходу до верховенства права. Як зазначає Б. Таманага, цей підхід полягав у тому, що суть верховенства права – це лише демократичність процедури ухвалення законів та вимоги чіткості до їхнього змісту [4, с. 106–117]. Тобто за попереднім підходом верховенство права не пов'язувалося з правами людини. Але ж у вітчизняній науці подібної проблеми ніколи і не було, отже, у КСУ немає особливих підстав надавати змісту Доповіді надмірного значення. На нашу думку, таке необґрунтовано некритичне захоплення Доповіддю з боку КСУ негативно впливає на розробку ним власної доктрини верховенства права та є причиною того, що замість самостійного глибокого правового аналізу сутності і форм верховенства права, у його рішеннях присутнє регулярне цитування тез Доповіді. По-друге, правові позиції КСУ, висловлені на початку своєї діяльності, мають таку ж саму юридичну силу, як і правові позиції з новітніх рішень, уже хоча б з тієї причини, що зміст ст. 8 Конституції жодного разу не змінювався. Ці позиції не можна якось "викреслити" чи забути тільки на підставі того, що вони були ухвалені давно. Тож Рішення КСУ з 1997 по 2016 роки є повноцінними джерелами вітчизняної доктрини верховенства права, вони здатні бути не лише окремим предметом наукового дослідження, а й знаходити також своє призначення у правотворчості і правозастосуванні.

Актуальність теми статті також підсилюється наявністю суспільного запиту до КСУ стосовно того, що саме цей орган мав би взяти лідерство у формуванні чіткого бачення принципу верховенства права. Тому що в іншому разі ситуація породжує радикальні пропозиції надати формалістичне визначення верховенству права (а також іншим важливим поняттям на кшталт євроінтеграція, правова держава, демократична соціальна дер-

жава тощо) у спеціальному законі [5, с. 88]. Зауважимо, що законодавчі визначення верховенства права вже існують у відповідних законах (напр., у процесуальних кодексах), але це не стосується змісту саме ст. 8 Конституції України, який не може бути підмінений нормами будь-якого закону.

Наукова розробка обраної теми перебуває на неналежному рівні. Наразі є лише декілька робіт, які так чи інакше стосуються предмета дослідження: стаття Ю. Бауліна [6] та один розділ у дисертаційній роботі М. Андриц [7]. Проте ці та інші наукові доробки мають переважно констатуючий характер, не містять аналізу всіх релевантних рішень вказаного періоду, і, що найголовніше, не пропонують оцінок відповідних правових позицій КСУ, і не розглядають їх з точки зору логічної цілісності.

Метою статті є критичний аналіз правових позицій у практиці перших 20 років роботи КСУ (тобто з 1997 р. по 2016 р.), яка стосується спроб цього органу надати бачення змісту та структури принципу верховенства права.

Методологією статті є системний підхід, метод порівняння, формально-логічний метод.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ. *Початковий етап розвитку доктрини.* Насамперед, слід зазначити, що значна кількість згадок про верховенство права в мотивувальних частинах Рішень КСУ має суто, так би мовити, "ритуальний" характер, який має майже нульовий рівень користі як для самої практики КСУ, так і для всіх суб'єктів правовідносин, тому такі рішення не були предметом аналізу в межах цієї статті. Типовим прикладом подібних згадок є: "Україна проголошена демократичною, соціальною, правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права" (п. 3.1. мотивувальної частини Рішення КСУ від 27.11.2008 р. № 26-рп/2008) [8].

Але попри все, за перші 20 років своєї роботи КСУ мав ряд рішень, які можна вважати такими, що сформулювали його доктрину верховенства права, про що далі йтиметься детальніше. Уперше КСУ торкається розкриття змісту верховенства права в 1997 р. У п. 16 (тут і далі при вказуванні номера пункту розуміється мотивувальна частина рішення КСУ – *прим. авт.*) Рішення від 25.11.1997 р. (щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи), він зазначив, що складовою цього принципу є суб'єктивне право на "оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та будь-яких посадових (службових) осіб" [9].

Як відомо, вказане право закріплено в ст. 55 Конституції. Отже, одразу постає запитання про те, наскільки доцільно та обґрунтовано вважати складовими верховенства права ті вимоги, приписи або принципи, які окремо встановлені Конституцією, адже вони мають самостійний регулятивний потенціал і без прив'язки до верховенства права? Після тривалої паузи КСУ в Рішенні від 19.06.2001 р. № 9-рп/2001 (справа щодо стажу наукової роботи) знову згадав про верховенство права і зазначив, що "вирішуючи спір, Конституційний Суд України виходить з принципів верховенства права, найвищої юридичної сили Конституції України" (п. 4) [10]. КСУ в цьому рішенні обережно спробував бодай граматично відмежувати зміст принципу верховенства права від припису про найвищу юридичну силу Конституції. І це важливо, тому що, скажімо, перед цим КСУ особливо не розрізняв ці два принципи: "В Україні визнається і діє принцип верховенства права, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ст. 8 Консти-

туції України)" (п. 3 Рішення від 19.04.2000 р. № 6-рп/2000) [11]. Через два роки у п. 7 Рішення від 25.12.2003 № 22-рп/2003 [12] КСУ вводить до змісту верховенства права другий елемент – принцип незворотності дії закону в часі. Цей принцип, як відомо, окремо закріплено в ст. 58 Конституції.

Наступним у практиці КСУ стало епохальне рішення, загальновідоме для всіх українських вчених і практиків, хто намагався зрозуміти зміст верховенства права. Ідеться про Рішення КСУ від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [13]. Нас буде цікавити п. 4.1 Рішення. Він доволі розлогіий за змістом, тому виділимо такі його аспекти:

1) "верховенство права – це панування права в суспільстві". Саме так КСУ починає свою думку. Попри те, що нижче в Рішенні зроблено спробу подати бачення того, що КСУ розуміє під правом, разом з тим він жодним чином не натякнув на зміст терміну "панування". Тож евристична та практична цінність вказаної дефініції доволі низька. І це прикро, оскільки це – перша та остання спроба КСУ надати визначення верховенству права не через перелік його складових елементів;

2) у цьому Рішенні КСУ також уперше (і в останнє, як мінімум, до 2016 р.) у контексті верховенства права прямо згадує обов'язок держави у вигляді "втілювати цей принцип (верховенства права – *прим. авт.*) у правотворчю та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо".

Утім, як відомо, обов'язок завжди корелюється із суб'єктивним правом іншого суб'єкта. На жаль, КСУ не деталізував власну думку, тобто не вказав на те, хто ж виступає адресатом вказаного обов'язку держави. Логічно припустити, що йдеться про обов'язок держави перед суспільством та особою, які мають відповідні права, що кореспондують обов'язкам держави. Можливо, таке твердження може бути надто очевидним, щоби очікувати його появи в Рішенні КСУ, проте наявність такого уточнення була б дуже корисною для подальшого формування змісту доктрини та потреб науки. Тим більше, що, на жаль, у цьому основному (у контексті верховенства права) для практики КСУ Рішенні не знайшлося місця для бодай однієї згадки про права людини.

Ми цілком погоджуємося з С. Максимовим, що ідея верховенства права насамперед – це певний ідеал, регулятивна ідея, яка *охоплює особливий тип взаємодії людини і влади* (виділено авт. – Б.М.) й у цілому орієнтована на те, щоб влада була обмежена певними принципами, нормами, не виходила за визначені межі. Однак поряд з ідеальним виміром, у якому верховенство права виступає як ідеал соціального регулювання, що обґрунтовує систему принципів організації та функціонування сучасного цивілізованого суспільства, воно (як будь-який правовий феномен) існує і в реальному вимірі, тобто як більш-менш повне втілення цього ідеалу в реальних процесах життя соціуму, реальне верховенство права над державним свавіллям [14, с. 28]. Тобто КСУ дуже близько підійшов до того, щоби сутнісно верховенства права визнати обмеження державної влади правами людини, але чомусь не зробив цього;

3) у даному Рішенні КСУ вказав на головні аксіологічні орієнтири змісту цього принципу. І дуже важливо, що це трапилося в контексті обов'язків держави. Із Рішення випливає, що верховенство права – це панування не просто закону, а юридичних норм, які відповідають вказаним вище цінностям справедливості, свободи, рівності тощо. Прикро, що КСУ залишив цей перелік відкритим;

4) КСУ вказує, що верховенство права включає в себе крім права, "яке не обмежується лише законодавством", ще і норми моралі, традиції, звичаї. У цьому випадку КСУ, мабуть, мав намір додатково наголосити, що йдеться не про панування закону, а про панування права (тобто тих законодавчих актів, які відповідають вимогам справедливості і моралі). Зрештою, справедливості, власне кажучи, є передусім категорією етики, а не юриспруденції, а отже, підтримуючи таку позицію КСУ, зазначимо, що при формулюванні змісту верховенства права не можна не брати до уваги певні моральні та звичаєві стандарти, прийняті в суспільстві. Забігаючи наперед, зазначимо, що КСУ більше жодного разу у своїй практиці не згадував про мораль та звичаї у контексті верховенства права;

5) КСУ чітко вказує, що наріжною ідеологією верховенства права є справедливість. При цьому він пропонує розлоге тлумачення справедливості в юридичній площині (хоча і обмежившись специфікою обставин справи), що є безумовним плюсом.

"Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права – є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України".

Попри те, що в самому кінці цитати КСУ раптом почав вести мову вже про правову державу, а також при недоліки, про які було вказано вище, дане Рішення КСУ стало основним у його доктрині верховенства права. Тому що лише в ньому був продемонстрований комплексний підхід, згідно з яким цей принцип розглянуто в контексті: по-перше, обов'язків держави; по-друге, справедливості як найвищої цінності; по-третє, правового закону; по-четверте, розкриття одного із аспектів юридичного змісту справедливості.

На жаль, після такого порівняно розгорнутого бачення змісту верховенства права, практика КСУ з цих питань стала дуже лаконічною. Зокрема, у п. 5 Рішення від 16.10.2008 р. № 24-рп/2008 [15] до проявів верховенства права КСУ відніс "непорушність права приватної власності та недопустимість протиправного позбавлення такого права". Як відомо, цей припис також має самостійне закріплення в ст. 41 Конституції України.

У п. 3.5. Рішення від 16.02.2010 № 5-рп/2010 [16] КСУ повертається до справедливості, ще раз зазначивши, що додержання засад справедливості є складовою принципу верховенства права. І крім того, доволі чітко виклав зміст ще одного аспекту розуміння справедливості: "Одним із проявів цього принципу в податковій сфері є створення дієвої системи оподаткування, яка має ґрунтува-

тися на збалансованості інтересів держави, територіальних громад і платників податків. Тому запровадження пільг щодо окремих податків чи конкретних їх платників не повинно розглядатися як прояв податкової дискримінації, недобросовісної конкуренції, створення привілейованого становища, порушення принципів рівності та єдиного підходу в оподаткуванні".

Практика ЄСПЛ і розкриття змісту правової визначеності. У п. 3.2. Рішення від 11.03.2010 № 8-рп/2010 [17] КСУ вперше задля демонстрації змісту верховенства права звертається до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Узятю до уваги ті положення рішень ЄСПЛ по справах "Пономарьов проти України" [18] і "Сокурєнко та Стригун проти України" [19], що стосувалися: а) вимоги правової визначеності у ракурсі поваги до *res judicata* ("жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення"); б) визначення стадій судочинства та форм провадження мають бути підпорядковані гарантіям права кожної людини на справедливий суд. Прикметно, що в цьому ж Рішенні також є посилання на визначення верховенства права, надане в Рішенні від 02.11.2004 р [13].

Отже, на початку 2010 р. конституційна доктрина принципу верховенства права вперше доповнилася вимогою правової визначеності (але поки що лише у формі *res judicata*) та відкриттям можливостей шукати суть цього принципу в практиці ЄСПЛ. Згодом з'ясування вимоги правової визначеності посіло чільне місце у всій наступній практиці КСУ з проблематики верховенства права. Зокрема, у п. 3.1 Рішення від 29.06.2010 р. № 17-рп [20] знаходимо розгорнуте визначення правової визначеності саме як складової верховенства права: "Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки". Окрім того, КСУ послався на розуміння принципу правової визначеності ЄСПЛ у рішенні по справі "Єлоєв проти України" [21]. Втім, цікаво, що далі КСУ, посилаючись на своє Рішення від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 [22], зазначає, що правова визначеність – це складова конституційних принципів рівності і справедливості. З цього випливає, що правова визначеність, виявляється, є елементом одночасно як мінімум трьох принципів, і на додаток до цього ще й має самостійне правове значення.

Зазначимо, що в міру зростання кількості спроб КСУ окреслити структуру принципу верховенства права все гостріше буде поставати питання про взаємне співвідношення, ієрархію принципів верховенства права та тих його складових, які самі по собі КСУ також розглядає як принципи (справедливість, свобода, рівність, правова визначеність тощо), а також питання про те, чи можуть складові верховенства права бути одночасно елементами також і інших принципів. Нібито реагуючи на вказану нами тезу, КСУ невдовзі відреагував на неї в Рішенні від 23.12.2010 р. № 23-рп/2010, де зазначив: "Елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необме-

женості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі" [23]. Отже, згідно з цим Рішенням верховенство права є своєрідною об'єднуючою категорією, яка охоплює навіть принцип справедливості, не кажучи вже про інші принципи.

Вимоги пропорційності та судового контролю. Наступним рішенням КСУ вказав на пропорційність як один із аспектів справедливості, що є елементом складу верховенства права: "очікування від суду застосування до кожного злочинця такого покарання, яке законодавець вважає пропорційним", при цьому пославшись на рішення ЄСПЛ у справі "Скоппола проти Італії" [24, п. 4].

У Рішенні від 11.10.2011 р. №10-рп/2011 (справа про строки адміністративного затримання) [25] КСУ вдався до надмірної конкретизації, вказавши, що "відповідно до принципу верховенства права затримання без вмотивованого рішення суду в адміністративному процесі не може тривати довше, ніж затримання в кримінальному процесі" (п. 3.6.), а також послався на рішення ЄСПЛ по справі "Солдатенко проти України" [26]: "якість закону" означає, що у випадку, коли національний закон передбачає можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні – для того, щоб виключити будь-який ризик свавілля" (п. 4); "Надання міліції права затримувати особу за непокою законній вимозі працівника міліції, тобто за діяння, яке не є адміністративним проступком, порушує принцип верховенства права та його складову – правову визначеність" (п. 5).

У п. 5 Рішення КСУ від 8.12.2011 № 16-рп/2011 (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) міститься один із найцікавіших елементів верховенства права, який описаний як "ефективність мети і засобів правового регулювання, розумність та логічність закону" [27]. Вірогідно, під цим формулюванням КСУ мав на увазі черговий аспект правової визначеності. Проте категорія "мета правового регулювання" з усіх точок зору має набагато більш масштабний зміст, ніж формальні вимоги до законів. Проте це залишилося у цьому Рішенні нерозкритим, як і в наступній практиці КСУ. Цікаво, що у цьому випадку КСУ не скористався можливістю пов'язати цей елемент верховенства права із власною позицією в Рішенні від 02.11.2004 р. про те, що "справедливість проявляється, зокрема, у (...) цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення".

Рішенням КСУ від 13.12.2011 № 17-рп/2011 за допомогою посилання на рішення ЄСПЛ у справі "Класс та інші проти Німеччини" [28] до змісту верховенства права була додана позиція про те, що "із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади і права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури" [29, п. 6.3].

У 2011-2012 роках КСУ неодноразово повторює, що до верховенства права входять вимоги співмірності та пропорційності. Вони, як відомо, є певними вимірами принципу справедливості. У Рішенні 26.12.2011 № 20/рп-2011 вказано, що до верховенства права включаються такі елементи, як здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності (пропорційності) з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України [30, п. 2.1].

Рішення від 25.01.2012 № 3-рп/2012: "Одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею" [31, п. 2.2]. І нарешті, Рішенням КСУ від 29.08.2012 № 16-рп/2012 зазначено, що верховенство права розглядається як співмірність між інтересами особи та суспільства, а також справедливість, розумність, логічність закону тощо [32, п. 5.2].

У 2013 р. до складових елементів "загального конституційного принципу верховенства права" КСУ двічі долучив "засади справедливості, добросовісності, розумності" [33, п. 3.2; 34, п. 2.3]. Примітним став 2014 р. нагадуванням КСУ знову, що до змісту верховенства права слід відносити справедливість [35, п. 2.3]. Щоправда, не дав конкретизації змісту справедливості в контексті фабули справи.

А в 2015 р. КСУ зазначив, що "складовими принципами верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність та правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано" [36, п. 2.1]. Окрім того, КСУ ще раз повернувся до вимоги пропорційності в контексті права на судовий захист: "Встановлюючи обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, законодавець повинен керуватися такою складовою принципом верховенства права, як пропорційність" [37, п. 2.2].

У п. 2.5 Рішення КСУ від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016 (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) вказано, що "за правовими позиціями Конституційного Суду України верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу; конституційне право людини на судовий захист є гарантією усіх прав і свобод людини і громадянина" [38].

У п. 2.4 Рішення від 08.06.2016 р. № 3-рп/2016 (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини) КСУ додатково визначив зміст вимоги правової визначеності в контексті верховенства права, але знову ж таки прив'язав її до рівності і справедливості: "(...) із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі. Конституційний Суд України виходить із того, що принцип правової визначеності не виключає визнання за органом державної влади певних дискреційних повноважень у прийнятті рішень, однак, у такому випадку має існувати механізм запобігання зловживанню ними. Цей механізм повинен забезпечувати, з одного боку, захист особи від свавільного втручання органів державної влади у її права і свободи, а з другого, – наявність можливості у особи передбачати дії цих органів" [39].

ВИСНОВКИ

1. Хоча за перші 20 років роботи КСУ ухвалив більше двох десятків рішень, у яких так чи інакше розкривався зміст принципу верховенства права, маємо вказати, що результати зусиль КСУ в цьому напрямі виявилися доволі некомплексними і нечіткими. Простий статистич-

ний підрахунок демонструє, що в більшості із вказаних Рішень КСУ йдеться про таку складову верховенства права, як справедливість, зокрема, про її прояв у вигляді пропорційності.

Найбільш детально описаним елементом верховенства права в рішеннях КСУ є вимога правової визначеності, включаючи принцип незворотності дії закону в часі та поваги до *res judicata*. Наступним за кількістю згадок елементом верховенства права є право особи на справедливий суд, зокрема, вимога обов'язкової наявності судового контролю за обмеженням прав людини.

Якщо узагальнити практику КСУ, яка була предметом аналізу в цій статті, можна сказати, що принцип верховенства права – це сукупність вимоги пропорційності, вимоги правової визначеності та вимоги необхідності судового контролю за діями державної влади. Серед практиків, а також науковців і самих суддів КСУ буде чимало незгодних з вищенаведеною "примітивізацією" цього принципу. Втім, як то кажуть, "факти – річ вперта", і аналіз рішень демонструє саме такий результат діяльності цього органу за два десятиріччя.

2. У практиці КСУ, на жаль, немає відповіді на те, що ж об'єднує вказані складові між собою, та яка власне головна риса, основа принципу верховенства права. У Рішеннях КСУ так само відсутнє пояснення, на підставі якого критерію ним включаються ті чи інші явища до складу елементів верховенства права, а також чому він не вважає за потрібне впроваджувати бодай якусь диференціацію вказаних елементів залежно від їхнього логічного змісту. Наприклад, за його рішеннями вимога правової визначеності одночасно відповідає принципу верховенства права і справедливості та рівності. Окрім то, практика КСУ не має однозначної позиції щодо співвідношення між собою ч. 1 та 2 ст. 8 Конституції. КСУ ухвалював рішення, у яких різниця між верховенством права та найвищою юридичною силою Конституції проглядається слабко. Більше того, у його пізніх рішеннях верховенство права взагалі подекуди прирівнюється до тези про найвищу юридичну силу Конституції України (див., напр., п. 5 Рішення КСУ від 26.04.2018 р. № 4-р/2018 [40]). Наскільки такий нечіткий підхід корисний для доктрини верховенства права та для суспільства? Відповідь – очевидна.

3. Опис фрагментів певного механізму ніколи не замінить собою набагато більш важливого аналізу того, як цей механізм функціонує і з якою метою. Тобто тези про окремі елементи верховенства права, розсіпані по рішеннях КСУ, не можуть компенсувати відсутність цілісного погляду на це питання. Попри наявність значної кількості рішень КСУ, присвячених окремим його елементам, за 20 років було ухвалено тільки одне рішення (від 02.11.2004 р.), яке є намаганням у загальному вигляді описати, що ж об'єднує ці всі елементи та як вони взаємодіють між собою. У цьому ж рішенні також наявна надто лаконічна спроба визначити верховенство права через категорію "панування". Це рішення слід розглядати як вагомий, але явно недостатній крок у напрямі побудови доктрини верховенства права у практиці КСУ.

Конституційна доктрина, яка розвивається в рішеннях КСУ, мала б пропонувати комплексний і внутрішньо узгоджений підхід щодо розуміння суті та функціонування верховенства права як певного інтегрального принципу. Звісно, у жодному разі не йдеться про те, щоби мотивувальні частини рішень КСУ мали вигляд, схожий на наукові праці. Проте в рішеннях КСУ точно мають міститися відповіді на первинні запитання щодо змісту, призначення та способу дії зазначеного принципу. Це є той мінімальний обсяг інформації, який буде

достатній для більш активного застосування доктрини КСУ в практиці судів звичайної юрисдикції, органів виконавчої влади, прокурорів, адвокатів, юрисконсультів тощо. Та й для самого КСУ наявність подібної визначеності значно б посилювала аргументацію при розгляді справ, які перебувають у нього на розгляді.

На наш погляд, доктрина верховенства права у варіанті практики органу конституційної юрисдикції мала б: надати такий опис сутності і мети принципу верховенства права, які б відмежували його від інших юридичних феноменів; навести перелік умов, за яких та чи інша вимога, принцип можуть претендувати на статус складової верховенства права; розкрити особливості взаємодії елементів між собою; розкрити самостійний практичний регулятивний вплив цього принципу на суспільні відносини; вказати на права й обов'язки держави, суспільства, особи в межах цього принципу.

Натомість у рішеннях КСУ маємо, на жаль, доволі механістичний підхід, за якого до змісту верховенства права при нагоді регулярно додаються все нові елементи, без пояснення критерію такого додавання та без визначення місця і ролі нового елемента серед вже наявних.

4. Потреба в наданні КСУ своєї відповіді на питання про сутність принципу верховенства права не зникає навіть тоді, якщо прийняти за основу спрощене уявлення, яке демонструється згаданою вище Доповіддю Венеційської комісії і полягає в розгляді верховенства права як певного стандартного набору певних вимог, без вказівки на основу, яка їх власне поєднує. Адже чимало принципів, вимог і прав людини, названих рішеннями КСУ як елементи верховенства права, мають самостійний і достатній регулятивний потенціал, закріплені в інших статтях Конституції, і тому не зрозуміло, на якій підставі і чому вони мають вважатися ще і складовою верховенства права.

5. Для певних правових систем держав-членів ЄС може бути прийнятним розгляд верховенства права у вигляді якогось конгломерату найбільш прогресивних юридичних вимог, гасел, декларацій та принципів, проте для правових традицій України подібний нечіткий підхід явно не продуктивний. Тобто, якщо в рішеннях КСУ буде і далі превалювати "розмите", "всеохопне" та "гнучке" уявлення про верховенство права, то це призведе лише до того, що практичний сенс у ч. 1 ст. 8 Конституції поступово зникне, а сама ця категорія остаточно "розчиниться" і де факто стане зайвою.

Нагадаємо, що навіть такі максимально широкі за змістом міждисциплінарні категорії, як "справедливість" та "демократичний устрій", аж ніяк не є довільною сумою всіх гарних постулатів, а мають власні більш менш визначені межі і чітке "ядро", яке виступає як база для взаємозв'язків між структурними елементами.

6. КСУ час від часу намагається включати до змісту верховенства права певні права людини, і так визначені розд. II Конституції України, але жодного разу він не спробував знайти відповіді про сутність цього принципу в інших приписах розд. I Основного Закону. Водночас, наприклад, ст. 3 Конституції ідеально підходить для ролі методологічного і практичного плацдарму для розвитку ідеї про обмеження свавілля держави саме правами людини першого покоління.

Згідно зі ст. 3 Конституції України метою України як держави є права і свободи людини. Таким чином, можна сказати, що для виконання цієї мети на державу покладається обов'язок, що виражається у двох формах: 1) утвердження прав і свобод людини; 2) забезпечення прав і свобод людини. Під утвердженням

прав людини мається на увазі правотворча діяльність держави, під забезпеченням – правозастосовча діяльність та правосуддя.

Видається, тут відкривається шлях до розуміння верховенства права як головного правовідношення між державою та людиною, де людина має основні права, а держава лише обов'язки [41]. Це і є, з одного боку, конкретизацією загальновідомих тез про "пов'язаність державної влади правом" [42, с. 30] і про заборону свавілля з боку носіїв державної влади [43, с. 29]. А з іншого боку, – розумінням rule of law у загальному, але водночас конкретному, вигляді, яке давно мало б стати відправним майданчиком для розвитку ідей верховенства права у практиці КСУ.

Список використаних джерел

1. Малишев Б. Аксиологічна криза правової ідеології сучасної української держави // Філософія права і загальна теорія права, 2015. Вип. № 1-2. С. 289–297.
2. Конституція України : офіц. текст (Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р.) // Голос України від 13.07.1996. № 128.
3. Доповідь про верховенство права, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні. Венеція, 25-26 березня 2011 р. Рада Європи. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e/](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e/).
4. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. Б. Таманага. К. : Києво-Могилянська академія, 2007. 128 с.
5. Куровська І. Принцип "верховенства права" як провідний принцип права Європейського Союзу та Ради Європи // Наук. записки Ін-ту законодавства ВРУ, 2016. Вип. 3. С. 86–89.
6. Баулін Ю. Принцип верховенства права у рішеннях Конституційного Суду України // Вісн. КСУ, 2017. Вип. 1. С. 18–25.
7. Андриц М.Р. Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України : дис. ... д-ра філософії: 081/ Андриц Мар'яна Русланівна. Хмельницький, 2021. 221 с.; С. 180–219.
8. Рішення Конституційного Суду України від 27.11.2008 р. № 26-рп/2008 // Вісн. КСУ, 2009. Вип. 1. С. 42.
9. Рішення Конституційного Суду України від 25.11.1997 р. // Офіц. вісн. України від 25.07.2003, 2003. Вип. 28. С. 100, ст. 1377.
10. Рішення Конституційного Суду України від 19.06.2001 р. № 9-рп/2001 // Офіц. вісн. України від 13.07.2001. Вип. 26. С. 89, ст. 1182.
11. Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2000 р. № 6-рп/2000 // Офіц. вісн. України від 13.10.2000. Вип. 39. С. 77.
12. Рішення Конституційного Суду України від 25.12.2003 р. № 22-рп/2003 // Голос України від 23.01.2004. Вип. 13.
13. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 // Голос України від 11.01.2005. Вип. 3.
14. Максимов С.І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади // Вісн. Нац. ун-ту "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, 2016. № 4. С. 27–35.
15. Рішення Конституційного Суду України від 16.10.2008 р. № 24-рп/2008 // Вісн. КСУ, 2009. Вип. 1. С. 15.
16. Рішення Конституційного Суду України від 16.02.2010 р. № 5-рп/2010 // Вісн. КСУ, 2010. Вип. 2. С. 42.
17. Рішення Конституційного Суду України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010 // Вісн. КСУ, 2010. Вип. 3. С. 7.
18. Case of Ponomaryov v. Ukraine, n. 3236/03, 3 April 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-85683%22%7D>.
19. Case of Sokurenko and Struganov v. Ukraine, n. 29458/04, p. 29465/04, 20 July 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appid%22%3A%2229458/04%22%22%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22%3A%22001-76467%22%7D>.
20. Рішення Конституційного Суду України від 29.06.2010 р. № 17-рп/2010 // Вісн. КСУ, 2010. Вип. 5. С. 11.
21. Case of Yeloyev v. Ukraine, n. 17283/02, 6 November 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-89452%22%7D>.
22. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 // Урядовий кур'єр від 05.10.2005. Вип. 188.
23. Рішення Конституційного Суду України від 23.12.2010 р. № 23-рп/2010 // Вісн. КСУ, 2011. Вип. 1. С. 13.
24. Рішення Конституційного Суду України від 26.01.2011 р. № 1-рп/2011 // Вісн. КСУ, 2011. Вип.2. С. 7.
25. Рішення Конституційного Суду України від 11.10.2011 р. № 10-рп/2011 // Вісн. КСУ, 2011. Вип. 6. С. 121.
26. Case of Soldatenko v. Ukraine, n. 2440/07, 23 October 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-89161%22%7D>.
27. Рішення Конституційного Суду України від 8.12.2011 р. № 16-рп/2011 // Вісн. КСУ, 2012. Вип. 1. С. 31.
28. Class and Others v. Germany, n. 5029/71, 6 September 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57510%22%7D>.
29. Рішення Конституційного Суду України від 13.12.2011 р. № 17-рп/2011 // Вісн. КСУ, 2012. Вип. 1. С. 37.

30. Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 р. № 20/рп-2011 // Вісн. КСУ, 2012. Вип. 1. С. 93.
31. Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 // Вісн. КСУ, 2012. Вип. 2. С. 25.
32. Рішення Конституційного Суду України від 29.08.2012 р. № 16-рп/2012 // Вісн. КСУ, 2012. Вип. 5. С. 26.
33. Рішення Конституційного Суду України від 11.07.2013 р. № 7-рп/2013 // Вісн. КСУ, 2013. Вип. 4. С. 32.
34. Рішення Конституційного Суду України від 15.10.2013 р. № 9-рп/2013 // Вісн. КСУ, 2013. Вип. 6. С. 12.
35. Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2014 р. № 4-рп/2014 // Вісн. КСУ, 2014. Вип. 3. С. 7.
36. Рішення Конституційного Суду України від 31.03.2015 р. № 1-рп/2015 // Вісн. КСУ, 2015. Вип. 3. С. 7.
37. Рішення Конституційного Суду України від 08.04.2015 р. №3-рп/2015 // Вісн. КСУ, 2015. Вип. 3. С. 28.
38. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. №2-рп/2016 // Вісн. КСУ, 2016. Вип. 6. С. 60.
39. Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2016 р. №3-рп/2016 // Вісн. КСУ, 2016. Вип. 6. С. 85.
40. Рішення Конституційного Суду України від 26.04.2018 р. № 4-рп/2018 // Вісн. КСУ, 2018. Вип. 3. С. 94.
41. Малишев Б. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект) // Бюлетень Міністерства юстиції України, 2012. Вип. 8. С. 14–20.
42. Оніщенко Н.М. Пархоменко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. 352 с.
43. Гаудер П. Верховенство права в реальному світі / пер. з англ. П. Гаудер. Х. : Право, 2018. 392 с.

References

1. Malyshev, B.V. (2015). Aksiolohichna kryza pravovoi ideologii suchasnoi ukrainiskoi derzhavy [Axiological crisis of the legal ideology of the modern Ukrainian state]. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava* [Philosophy of law and general theory of law], (1-2), 289-297 (in Ukrainian).
2. Konstyutsiia Ukrainy: ofits. tekst: [pryniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r.]. *Holos Ukrainy vid 13.07.1996. № 128* (in Ukrainian).
3. CDL-AD(2011)003rev – Dopovid pro verkhovenstvo prava, shkhvalena Venetsiiskoiu Komisiieiu na 86-mu plenarnomu zasidanni [Report on the rule of law, adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session]. *Venetsiia, 25-26 bereznia 2011 roku* [Venice, 25-26 March 2011].
4. Tamanaha, B.Z. (2007). *Verkhovenstvo prava: istoriia, polityka, teoriia* / Per. z angl. [On the Rule of Law: History, Politics, Theory/ Transl. from English]. K: Kyiv-Mohyla academy (in Ukrainian).
5. Kurovska, I.A. (2016). *Pryntsyp "verkhovenstva prava" yak providnyi pryntsyv prava Yevropeiskoho Soiuzu ta Rady Yevropy* [The principle of "the rule of law" as the guiding principle of the European Union and the Council of Europe]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine], (3), 86-89 (in Ukrainian).
6. Baulin, Yu.V. (2017). *Pryntsyp verkhovenstva prava u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [The principle of the rule of law in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], (1), 18-25 (in Ukrainian).
7. Andryts, M.R. (2021). *Pryntsypy prava v rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Principles of law in decisions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Khmelnitskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova* [Leonid Yuzkov Khmelnytskyi university of management and law], *Khmelnitskyi* (in Ukrainian).
8. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 27.11.2008 r. №26-rp/2008* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 27 November 2008 №26-rp/2008]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, 2009. Vyp. № 1. S. 42* (in Ukrainian).
9. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25.11.1997 r.* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 25 November 1997]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 25.07.2003 2003. Vyp. № 28. S. 100, stattia 1377* (in Ukrainian).
10. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19.06.2001 r. № 9-rp/2001* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 19 June 2001 № 9-rp/2001]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 13.07.2001. 2001. Vyp. № 26. S. 89, stattia 1182* (in Ukrainian).
11. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19.04.2000 r. №6-rp/2000* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 19 April 2000 №6-rp/2000]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 13.10.2000. 2000. Vyp. № 39. S. 77* (in Ukrainian).
12. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25.12.2003 r. №22-rp/2003* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 25 December 2003 №22-rp/2003]. *Holos Ukrainy vid 23.01.2004. Vyp. № 13* (in Ukrainian).
13. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 02.11.2004 r. № 15-rp/2004* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 2 November 2004 № 15-rp/2004]. *Holos Ukrainy vid 11.01.2005. Vyp. № 3* (in Ukrainian).
14. *Maksymov, S.I. (2016). Verkhovenstvo prava: Svitohliadno-metodolohichni zasady* [Rule of law: world outlook and methodological reasons]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia*

Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Seria: Filosofiia [The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy], (4), 27-35 (in Ukrainian).

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16.10.2008r. №24-rp/2008 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 16 October 2008 №24-rp/2008]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2009. Vyp. № 1. S. 15 (in Ukrainian).

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16.02.2010 r. №5-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 16 February 2010 №5-rp/2010]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2010. Vyp. № 2. S. 42 (in Ukrainian).

17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11.03.2010 r. №8-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 11 March 2010 №8-rp/2010]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2010. Vyp. № 3. S. 7 (in Ukrainian).

18. Case of Ponomaryov v. Ukraine, n. 3236/03, 3 April 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-85683%22%7D> (in English).

19. Case of Sokurenko and Strygun v. Ukraine, n. 29458/04, n. 29465/04, 20 July 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2229458%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22%22CHAMBER%22%22%22itemid%22:%5B%22001-76467%22%7D> (in English).

20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 29.06.2010 r. №17-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 29 June 2010 №17-rp/2010]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2010. Vyp. № 5. S. 11 (in Ukrainian).

21. Case of Yeloyev v. Ukraine, n. 17283/02, 6 November 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-89452%22%7D> (in English).

22. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 veresnia 2005 r. № 5-rp/2005 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 22 September 2005 № 5-rp/2005]. Uriadovyi kurier vid 05.10.2005. Vyp. № 188 (in Ukrainian).

23. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 23.12.2010 r. №23-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 23 December 2010 №23-rp/2010]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2011. Vyp. № 1. S. 13 (in Ukrainian).

24. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26.01.2011 r. № 1-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 26 January 2011 № 1-rp/2011]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2011. Vyp. № 2. S. 7 (in Ukrainian).

25. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11.10.2011 r. №10-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 11 October 2011 №10-rp/2011]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2011. Vyp. № 6. S. 121 (in Ukrainian).

26. Case of Soldatenko v. Ukraine, n. 2440/07, 23 October 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-89161%22%7D> (in English).

27. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 8.12.2011 r. №16-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 8 December 2011 №16-rp/2011]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2012. Vyp. № 1. S. 31 (in Ukrainian).

28. Class and Others v. Germany, n. 5029/71, 6 September 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57510%22%7D> (in English).

29. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 13.12.2011 r. №17-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 13 December 2011 №17-rp/2011]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2012. Vyp. № 1. S. 37 (in Ukrainian).

30. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26.12.2011 r. №20-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 26 December 2011 №20-rp/2011]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2012. Vyp. № 1. S. 93 (in Ukrainian).

31. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25.01.2012 r. №3-rp/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 25 January 2012 №3-rp/2012]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2012. Vyp. № 2. S. 25 (in Ukrainian).

32. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 29.08.2012 r. №16-rp/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 29 August 2012 №16-rp/2012]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2012. Vyp. № 5. S. 26 (in Ukrainian).

33. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11.07.2013 r. №7-rp/2013 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 11 July 2013 №7-rp/2013]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2013. Vyp. № 4. S. 32 (in Ukrainian).

34. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 15.10.2013 r. №9-rp/2013 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 15 October 2013 №9-rp/2013]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2013. Vyp. № 6. S. 12 (in Ukrainian).

35. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22.04.2014 r. №4-rp/2014 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 22 April 2014 №4-rp/2014]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2014. Vyp. № 3. S. 7 (in Ukrainian).

36. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 31.03.2015 r. №1-rp/2015 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 31 March 2015 №1-rp/2015]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2015. Vyp. № 3. S. 7 (in Ukrainian).

37. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 08.04.2015 r. №3-rp/2015 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 8 April 2015 №3-rp/2015]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2015. Vyp. № 3. S. 28 (in Ukrainian).

38. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 01.06.2016 r. №2-rp/2016 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 1 June 2016 №2-rp/2016]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2016. Vyp. № 6. S. 60 (in Ukrainian).

39. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 08.06.2016 r. №3-rp/2016 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 8 June 2016 №3-rp/2016]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2016. Vyp. № 6. S. 85 (in Ukrainian).

40. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26.04.2018 r. № 4-r/2018 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 26 April 2018]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 2018. Vyp. № 3. S. 94 (in Ukrainian).

41. Malyshev, B.V. (2012). Pryntsyv verkhovstva prava (teoretyko-pravovyi aspekt) [The principle of rule of law (theoretical and legal aspect)]. Biuletyn Ministerstva yustytii Ukrainy [The Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], (8), 14-20 (in Ukrainian).

42. Onishchenko, N.M. & Parhomenko, N.M. (2002). Sotsialnyi vymir pravovoi systemy: realii ta perspektyvy [Social dimension of the legal system: realities and prospects]. K: V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine (in Ukrainian).

43. Gauder P. (2018). Verkhovenstvo prava v realnomu sviti [The Rule of Law in the Real World]. Kh.: Pravo, 2018 (in Ukrainian).

Received: 10.10.22

Revised: 20.10.22

Accepted: 31.10.22

B. Malyshev, Dr. Sc. (Law), Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF DOCTRINE OF RULE OF LAW IN DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE DURING 1997–2016

The purpose of the article is a critical analysis of legal positions in practice of the first 20 years of work of the Constitutional Court of Ukraine (hereinafter referred to as the CCU), which deals with the attempts of this body to give a vision of the content and structure of the rule of law. The methodology of the article is a systematic approach, a method of comparison, a formal-logical method. As a result, the doctrine is characterized by unclear, lack of a unified approach and criteria for inclusion of certain phenomena in the list of components of the rule of law. Most of the above decisions of the CCU deal with such a component of the rule of law as justice and, in particular, its form in the form of proportionality. The most detailed element of the rule of law in the decisions of the CCU is the requirement of legal certainty, including the principle of prohibition of retroactive operation of the law in time and respect for res judicata. The next element of the rule of law is the right of a person to a fair trial, in particular, the requirement of the compulsory presence of judicial control over the limitation of human rights. In the decisions of the CCU there is a mechanical approach, under which all new elements are regularly added to the content of the rule of law, without explaining the criteria of such addition and without determining the place and role of the new element among those already available. If in CCU's decisions continue to dominate the "inclusive," and "flexible," idea of the rule of law, it will only lead to the fact that the practical meaning of article 8, part 1, of the Constitution will gradually disappear, and this category will finally "dissolve" and de facto become superfluous.

Keywords: Article 8 of the Constitution of Ukraine, human rights, principle of law, justice, legal definition.